

מוטיב המעגליות כעקרון בסיס בספרות חז"ל*

חייו של אדם נעים כביכול במישור רצוף אחד, כאשר בין כל נקודה לנקודה מוביל קו. אך מסתבר כי כשם שעולמנו עגול ולא מישורי, וכח המשיכה הוא המחזיק אותנו בעולמנו, כך נעים חייו של אדם בתנועות מעגליות כשהוא מונע מכוחות שונים ונותר על עומדו מחמת כח משיכה נסתר. קיימת שאיפה עמוקה, המגיעה כמעט כדי אינסטינקט הטבוע בשורש נשמתנו - לסגור מעגלים ולהשלימם, ואדם נוטה לחזור למקום בו חווה חוויה עזה. גם בשמחת ליבנו נעים אנו בתנועה מעגלית והכלל הוא כי יכול אדם לנוע ולנוע מיעד ליעד, אך תמיד קשור הוא בטבורו למרכז אחד ותנועותיו מעגליות הן וחזרות אל נקודת המוצא.

הרב י.ד. סולוביצ'יק בספרו על התשובה (עמ' 58-60) מסביר את המונח "תשובה": - "מהי לשון תשובה? מה משמעותה האטימולוגית המדויקת של "תשובה"?

בתנ"ך אנו מוצאים את המילה "תשובה רק במובן אחד: "לתשובת השנה" (שמואל-ב יא, א וכן מלכים-א ז, כב ודברי הימים-א כ, א... ועוד), כלומר, תקופת השנה - מעגל של זמן.

חוץ מביטוי זה מופיעה "תשובה" בתנ"ך עוד פעם אחת, (שמואל-א ז, טו-יז). שם נאמר "וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו. והלך מידי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל את כל המקומות האלה, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. ושם שפט את ישראל ויבן שם מזבח לה'".

גם כאן יש לתשובה מובן של השלמת המעגל. לאחר שסבב שמואל בכל ישראל, היה חוזר ושב אל הרמה, כי שם ביתו. התשובה היא תנועת מעגל.

כאשר נמצאים במעגל גדול, דומה, לפרקים, כי מתרחקים והולכים מנקודת המוצא, אך למעשה הולכים וקרבים אליה. ככל שמתרחקים - חוזרים ומתקרבים. "לתשובת השנה", בראש השנה, מתחילים לספור מניין ימים חדש, ועם כל יום שעובר - מתרחקים מראש השנה, לקראת ראש השנה הבא.

* פורסם ב"סיני" כרך קכג, עמ' סג, תשנ"ט.

"ותשובתו הרמתה" - שמואל היה מהלך במעגל, בעוזבו את הרמה, ללכת ולסובב אל בית אל והגלגל והמצפה, כבר אז היה שב וחוזר לרמה, כי שם ביתו: כי שם ברמתיים צופים, חייתה חנה אימו, שם עברה עליו ילדותו ושם נעוצים שורשיו.

שמואל היה מנהיג ושופט לכל ישראל, הוא סובב בכל תפוצות ישראל. אך בכל הליכותיו נשא פעמיו לכיוון אחד - לביתו. הוא היה שייך לכלל ישראל. כל ארץ ישראל היתה ביתו. אבל הבית האמיתי נשאר במקום אחד, ברמה, כי שם ביתו. רק שם הוא יכול היה לבנות מזבח חייו לה'. "וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו", בהרבה מקומות שימש שמואל המנהיג כשופט. אולם כח משפטיו נבע מן הרמה, מביתו, "כי שם שפט את ישראל". כל כמה שאדם גדול - אין הוא יכול לעזוב את בית אבותיו, כל משפטיו - משם הם באים.

כאן טמונים סוד ויסוד התשובה. היחיד מישראל, כל שכן הציבור, אינו יכול להתרחק ולהנתק לגמרי מהשם יתברך. אי אפשר לכלל ישראל להתרחק מה' בקו ישר. תמיד הוא נמצא בתהליך של תשובה. ממך - אליך. "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה... ושבת עד ה' אלוקיך". המעגל יכול להיות גדול מאוד, בעל רדיוס ענקי, אבל הכיוון של ההולכים הוא תמיד במעגל. כלל ישראל אינו יכול בשום אופן לסטות מן המסלול המעגלי. ההוויה שלאחר החטא מונעת אותו מלעשות כן.

האדם סובב והולך ומסתבך בכל מיני רעיונות הבל ומדוחי שוא. יש שהוא חושב כי הנה - הנה מצא את ייעודו במלחמתו לסוציאליזם, ל"זכויות אדם", לקומוניזם ולשאר איזמים. הוא סובב "בית אל והגלגל והמצפה", מחפש אלים, מגלגל עולמות, נדמה לו שהוא צופה למרחוק ומבשר עתיד חדש. אבל תמיד, תמיד: "ותשובתו הרמתה, כי שם ביתו".

שם הויה שלאחר החטא אינו נותן לו מנוח. עוד מעט 'הפך עליו הגלגל'. יגרשוהו מבית אל, מגלגל וממצפה, ויצעקו אחריו "יהודי מזוהם", "יהודי בוגד", "יהודי מנצל", "יהודי קוסמופוליטי" - ואז בטובתו ושלא בטובתו יחזור לרמה, לביתו, למקום ששם קיבלה אותו חנה אמו בכיסופיה ותחינותיה, למקום ששם עמדה עריסתו ושם ספגו אוזניו מתיקות שיריה המלככים של אמא. "ותשובתו הרמתה" - סופו של המהלך במעגל להגיע חזרה לנקודת המוצא, להגיע שוב, מכל המרחקים - לביתו.

הרב סולוביצ'יק מציין במהלך דבריו הנפלאים, כי "שם הויה שלאחר החטא" הוא העומד ביסוד השיבה לנקודת המוצא של המעגל. ההתיחסות היא לאחת מ-יג' מידות של הקב"ה כמבואר בגמרא במסכת ראש השנה יז, ב: "ויעבור ה' על פניו ויקרא" - אמר רבי יוחנן, אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו. מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה לו למשה סדר תפילה.

אמר לו, כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. ה' ה', אל רחום וחנון". ה' - אני הוא קודם שיחטא האדם. ה' - ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה..."

הבסיס לתנועה המעגלית הוא אפוא שאיפתה של הנפש, מקור מחצבתה, שלאחר החטא, כפי שהיתה עם ה' - קודם לכן. האלוקות מצפה לנו בסוף הדרך ואנו קשורים אליה ומיחלים לשוב אל מצב התום והזוך בו היתה הנפש מצויה בטרם החטא. משום כך, יכול אדם לעשות הקפות עם רדיוס עצום ולהתרחק, אך סופו של מעגל - להיסגר.

ואולם, המעגליות היא תכונה המאפיינת לא רק את הנהגת הקב"ה עם בריותיו ואת נטיית הנפש הנובעת מכך, אלא שזו גם תכונה המאפיינת את המוצאות והקורות אותנו בעולמנו, שיש בו עליות ומורדות כמעט בכל תחום: עשיר הופך לעני, עני מתעשר והכל מצוי על גלגל המתהפך והולך, כשאנו נעים על גביו. מעגל זה הוא מעגל החיים המאפיין את חיינו מלידה ועד מוות.

כך מצינו ברש"י בראשית כה, ל: "הלעיטני נא מן האדום האדום הזה" "עדשים אדומות. ואותו היום מת אברהם... ובישל יעקב עדשים להברות את האבל. ולמה עדשים? שדומות לגלגל, שהאבלות לגלגל החוזר בעולם".

הדברים מקבלים מימד נוסף עת שבהלכה הפסוקה בהגהות הרמ"א מצינו כי בליל הסדר אוכלים ביצים, מכיוון שהוא אות לאבלות, זכר לתשעה באב, שכן תשעה באב חל תמיד באותו יום בשבוע שבו חל ראשון של פסח. הנה כי כן, המעגליות מתבטאת אף בכך שיום הגאולה והחרות נפגש עם יום החורבן, הגלות והשעבוד, ושניהם חלים באותו יום עצמו. ואכן, מעגליות היא תכונה המאפיינת תופעות רבות מאד בעולמנו בכלל ובגורלו של אדם בפרט.

עפ"י עקרון בסיס זה, נעבור להבהיר סוגיה, אחת מני רבות, שהסברה נעוץ בתופעת המעגליות. ענייניה של סוגיה זו היא - הבנה מדוקדקת של מגילת אסתר.

במרכזה של מגילת אסתר ניצבות שתי דמויות:

פרק ג פסוק א: "אחר הדברים האלה גידל המלך אחשוורוש את המן בן המדתא - האגגי". אגג - מוכר לנו בספר שמואל-א פרק טו, כמלך עמלק, אשר שאל חמל עליו, ואח"כ שיסף אותו שמואל הנביא, באומרו לו "כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אימך". המן "האגגי" הוא אפוא נצר לעמלק.

והדמות השניה - פרק ב פסוק ה: "איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש - איש ימיני". ימיני - משבט בנימין.

אסתר ודודה מרדכי, אשר נבחרו ללחום בהמן, הם משבט בנימין, והם הניצבים מול עמלק. זוהי אפוא מלחמת בנימין בזרעו של אגג, והדברים מהווים

המשך לאפיזודה הסטורית קודמת, שהרי גם המלך שאול, שלחם בעמלק ובאגג ולא סיים את המלאכה, היה - משבט בנימין.

מדוע מתקיימת מלחמה זו בעמלק - באמצעות שבט בנימין דווקא? מהי החשיבות שמצא מחבר המגילה לציין כי מדרכי הוא "ימיני", ומדוע מצא לנכון לציין כי המן אינו סתם עמלקי אלא מזרע "אגג" דווקא? וכי יש ביחוס זה לאגג משהו מיוחד, לבד מן העובדה כי אגג שימש כמלך של עמלק? בנוגע למלחמת ישראל בעמלק נאמר (דברים כה, יז): "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים, אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עייף ויגע ולא ירא אלוקים, והיה בהניח ה' אלוקיך לך מכל אויביך מסביב בארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך נחלה לרשתה, תמחה את זכר עמלק מתחת השמיים לא תשכח".

נשאלת השאלה: מדוע קיימת מצווה לזכור את אשר עשה עמלק? הן המצווה המעשית היא למחוק את עמלק. מדוע יש כאן ציווי מיוחד ונוסף גם לזכור את הטעם לכך?

הרמב"ן, בדברים שם, יט מבהיר בהקשר זה: "והנכון בעיני שהוא לומר, שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק, עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע, ולכן נצטוונו למחות את שמו. וכך במעשה מרים נצטוונו להודיע לבנינו ולספר בו לדורות, ואע"פ שהיה ראוי גם להסתירו, שלא לדבר בגנותן של צדיקים, אבל ציווה הכתוב להודיעו ולגלותו כדי שתהא אזהרת לשון הרע שומה בפיהם, מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות. ובני אדם נכשלים בו תמיד, כמו שאמרו "והכל באבק לשון הרע".

הרמב"ן מבהיר איפוא כי יש ענין לזכור את מעשה מרים - כדי ללמוד את הלקח הראוי של זהירות מפני לשון הרע. ואולם, מהי התשובה לשאלה מדוע יש ענין לזכור ולהזהיר את אשר עשה לנו עמלק?

נוסף של הבנה בדברים אלו מצוי בספר מעשה ה', המפרש את הפסוק (בדברים כח, יג) "והיית רק למעלה ולא תהיה למטה". לכאורה, הסיפא מיותרת, שהרי מי שנמצא רק למעלה ממילא אינו נמצא למטה.

ההסבר הניתן לכך בספר הוא כדלקמן: "דהנה, טבע האדם הוא לשאוף להגיע למעלה הכי עליונה בדבר שהוא מעונין בו. כגון, אם הוא רוצה להיות עשיר, אינו מסתפק בעשירות בלבד, אלא הוא מנסה לטפס ולעלות ולהגיע למדרגה העליונה של העשירות. ואם ליכו חפץ בכבוד, הוא משתדל בכל כוחו להגיע למעלה העליונה.

והוא אינו יודע - שעלייתו היא נפילתו, כי העולם הוא כגלגל חוזר, וברגע שעלה למעלה עד הקצה, ע"י כך מתהפך לאחורנית ונופל למטה. ולכן צריך כל אדם להשגיח שלא יעלה עד הראש, אם הוא רוצה שיוכל לעמוד על מקומו.

וזה שאמר הכתוב: והיית רק למעלה, דתיבת רק הוא מיעוט בכל מקום, ובא הכתוב לומר שתשתדל להיות נמוך קצת מלמעלה, ואז תהיה בטוח שלא תהיה למטה, ולא תצטרך ליפול ח"ו".

באמצעות עקרון זה נוכל לעמוד על מהותו של עמלק, שאותו הגדיר בלעם בנבואתו (במדבר כז, ז) "ראשית גויים עמלק - ואחריתו עדי אובר".

בדרך כלל, אומה יוצאת למלחמה באומה אחרת, מחמת אחד משלושה טעמים: התקפה מסיבות טריטוריאליות - כדי לכבוש, הגנה על טריטוריה (לשחרר קרקע כבושה, או למנוע כיבוש בעתיד). מסיבות מנטליות ודתיות, כדי להשליט דת או השקפת עולם מסויימת.

ואולם, עמלק יצא למלחמה על ישראל בלא שתתקיים אף אחת מן הסיבות הללו. על כך אומר לנו הכתוב: "זכור את אשר עשה לך עמלק, בדרך בצאתכם ממצרים, ואתה עייף ויגע ולא ירא אלוקים".

(1) בדרך בצאתכם ממצרים - עם ישראל לא נטל שום קרקע של עמלק ולא היתה לו שום קרקע שיש ענין לכבוש אותה, שהרי עם ישראל אך יצא ממצרים והיה - בדרך.

(2) ואתה עייף ויגע - גם לא היה איום מצד בני ישראל, שהרי אלו היו נתונים במצב של חולשה פיסית ומנטלית, לאחר 210 שנות תלאות ושעבוד מפרך.

(3) ולא ירא אלוקים - גם דת אין לעמלק, כך שגם סיבות דתיות לא עמדו בבסיס יציאת עמלק למלחמה על ישראל.

מדוע אפוא נחלצו לוחמים של עמלק לנרוד מרחק רב ולצאת אל המדבר לחום בישראל? מה המניע? אין זאת אלא מטעמי יוקרה. עם ישראל זכה לתהילת עולם עם יציאתו ממצרים ובקיעת ים סוף "שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד נמוגו כל יושבי כנען, תפול עליהם אימתה ופחד" (שמות טו, יד-טז).

דבר זה היה לצנינים בעיני עמלק והיווה פגיעה במעמדו כ"ראשית הגויים"? משראה עמלק כי יצא שמעם של ישראל, עם צאתם ממצרים וקריעת ים סוף בפניהם, חש הוא כי נפגעת יוקרתו ומעמדו כראשון בין כולם. כדי להוכיח כי הוא נותר במעמד של "ראשית גויים" - יצא עמלק למרחקים להלחם בישראל! ואולם, מכיוון ש"ראשית גויים עמלק", דווקא מכיון שבראש מעייניו מונחת שאיפה להיות ראש וראשון, הרי ש"אחריתו עדי אובר" - כי השאיפה לעלות

1 מענין הדבר, הליך דומה התקיים גם במלה"ע השניה, עת שאידאולוגיות של "גרמניה מעל כולם", והקמת "רייך בן אלף שנה" וכיו"ב ססמאות של "ראשית הגויים" הובילו "לאחריתו עדי אובר" ולמלחמת שמד נוראה בעם ישראל.

לראש הגלגל, מוליכה אל עברו השני של הגלגל - למטה - עדי אובר. כי העולם אינו מישור אלא - גלגל.

מעשה מוכן מדוע לא די לנו במחיית עמלק ומוטל עלינו גם לזכור את אשר עשה לנו עמלק. זכירה זו אינה רק של המעשה ההיסטורי, אלא יש מסר מעשי בצידה.

המסר הוא "והיית רק למעלה" - לא לשאוף להגיע לפסגה, אלא להסתפק במעט פחות, כדי שלא נרד למטה. המסר הוא כי מנטליות של "ראשית הגויים" הוליכה למלחמה בלא סיבה, והיא שמוליכה "עדי אובר".

הזכירה היא זכירת המסר והלקח ההסטורי הניצב בבסיס המלחמה בעמלק, כעם שמסמל אידאולוגיה של "ראשית הגויים" המובילה למלחמת שמד בעם ישראל.

המסר הוא כי העולם הוא עגול ולא מישורי, ונחוצה קצת ענוה, כי מה שעולה גם יורד. וכמאמר הפתגם: "יש לחייך לאנשים במעלה הדרך למעלה, כי את אותם אנשים סופנו לפגוש גם בדרכנו למטה".

הדברים הללו פותחים צוהר בפנינו להבין מדוע המלחמה בעמלק מופקדת בידי בנימין. בנימין הוא הקטן שבשטים. את המלחמה במי שרוצה להיות "ראשון בין ראשונים" מפקידים במכוון בידי האחרון שבשכטים. זוהי מלחמת הענוה ביוקרה ובשגעון הגדלות.

מלחמת מי שחושב שניתן להגיע להישג בעולם מישורי שאין בו מחזוריות, ושבו הישג ניצב על עומדו לנצח, לבין מי שיודע שהמעמד שמישיג בן תמותה בעולמנו הוא לעולם רגעי וחולף, כי העולם הוא עגול ומוליך מעלה ומטה באותו תהליך עצמו, של תנועה אין סופית שבה אנו נתונים.

מכיוון שכך, הופקדה מלכתחילה מלחמת ה' בעמלק בידי המלך היחיד משבט בנימין, שקדם למלכי שבט יהודה, הלא הוא שאול. מלחמה זו נוהלה באגג ולא צלחה, שכן בית אגג לא נשמד, ונותר ממנו זרע, שממנו יצא המן בן המדתא - האגגי.

משום כך הוצב לימים איש ימיני לעמוד מול האגגי, כדי להראות לנו כי "הגלגל ממשיך לנוע" והמעגל הספציפי הזה, של אגג מול ימיני, הולך ונשלם עם השנים.

אכן, מחיית עמלק טרם הושלמה, ועלינו להמתין לשם כך עד לימות המשיח. ואולם, המעגל הספציפי של ימיני ואגג תם ונסגר במגילת אסתר.

לא זו בלבד, אלא שבמלחמה ספציפית זו, יש שוב פעם סממנים של מלחמת עמלק בישראל במוכן העמוק יותר של הדברים. במסכת חולין קלט, ב נאמר: "המן מן התורה מנין? (רש"י: מנין "למעשה המן") שנאמר (בראשית ג, יא) "המן העץ אשר ציוויתך לבלתי אכול ממנו אכלת".

מה הקשר בין עץ הדעת והשאלה שהפנה שם הקב"ה לאדם הראשון, לבין פרשת אסתר ומרדכי, לבד מן העובדה שבשני המקרים מופיעות האותיות: המן? והתשובה פשוטה היא: אדם הראשון ישב לו ברומו של עולם. סביבתו - גן עדן. מלאכים ניצבים סביבו ומספקים את כל מחסורו. אשתו - עצם מעצמו ובשר מבשרו אם כל חי, יציר כפיו של הקב"ה. הקב"ה שולט בעליונים ואדם הראשון שולט בתחתונים. מכל עץ הגן - מותר לו לאכול. אבל, הוא רצה את הכל, וזוהי התופעה של החטא הקדמון. חטא זה הביא לאובדן גן העדן, לקשיי החיים של "בזעת אפיך תאכל לחם" ואף למוות.

והנה, התופעה של המן - וזה היא לתופעה של - החטא הראשון. כל העולם כורע ברך ומשתחוה להמן. מדובר באדם השולט הלכה למעשה בעולם כולו, יושב לו ברומו של עולם ונהנה מכל העולמות, מכבוד ומיוקרה אין קץ.

יש רק אדם אחד, יהודי, שאינו משתחוה להמן. דבר זה חודר מתחת לעורו של המן ומוציאו משלוותו. כי המן רוצה לכבוש - את הכל ואינו מסתפק במאומה פחות מזה. המן אומר על כן: "וכל זה איננו שווה לי בכל עת אשר אני רואה את מרדכי היהודי יושב שער המלך" (אסתר ה, יג). הרצון להגשים את מלוא תאוותו הוא אשר מסנוור את עיניו של אדם ומובילו לאבדון. אותה תופעה שמצינו בחטאו של אדם הראשון ביחס להמן העץ אשר אמרתי אליך, היא המאפיינת את קורותיו של המן.

בפנינו איפוא מלחמתו של מרדכי באגגי, שיש בה מסממניה המובהקים של מלחמת ישראל בעמלק ומסממניה המובהקים של אם כל חטאת האנושות.

מכאן נעבור לעיין בסיפורה של המגילה ונגלה בו אור חדש:

אסתר נשלחה לשליחות קריטית של הצלת העם היהודי, ע"י כך שתשוחח עם המלך ותנסה להניעו לחזור בו מהחלטתו הקודמת, שהושגה בשיחתו עם המן. לכאורה, שיחה שכזו על אסתר לקיים בארבע עיניים עם המלך והאחרון אשר יש להזמינו לשיחה כזו הוא - המן עצמו. מדוע אם כן הזמינה אסתר את המן צורך היהודים, אביה של גזירת השמד, להיות נוכח בפגישה שבה היא רוצה לבקש מן המלך לחוס על חייו של העם היהודי? מדוע אין היא מדברת עם המלך ביחידות אלא לנסות לדבר עימו - בנוכחות מי שיזום את המזימה?

הגמרא במסכת מגילה טז, א מבארת: "והמן בא לחצר בית המלך לאמור למלך לתלות את מרדכי על העץ אשר הכין לו" (אסתר ו, ד). "תנא - לו הכין". רש"י: "לצורך עצמו". הפשט הפשוט הוא, שהמן הכין עץ כדי לתלות עליו את מרדכי. אבל, חז"ל מפרשים זאת כהכנת העץ עבור עצמו.

והדברים תמוהים הם. אכן, סוף מעשה היה שהמן נתלה על עץ זה. אבל, הכוונה תחילה בהכנת העץ היתה - להכינו למרדכי ולא להמן. מה מביא איפוא את הגמרא לומר שהמן הכין את העץ מלכתחילה - עבור עצמו?

ואולם, התשובה, לאור האמור לעיל, מובנת היא: המן חפץ להגיע לפסגה. כאשר שואל אותו המלך כיצד יש לגמול למי שהיטיב עם המלך - והמן סובר בליבו כי הכוונה היא אליו - הוא מביע באופן פרוידיאני את צפון ליבו ומבקש: סוס מלכותי, לבוש מלכותי, כתר מלכותי ופרסום, למען ידעו הכל כי זהו האיש המובחר בכל הממלכה. זהו הרצון להיות ראש וראשון. ראשית גויים - עמלק. כאשר רוצה אסתר להביא לאובדנו של האיש הזה, היא צריכה - להגשים את מאווייו, להביאו אל הפסגה. משם - הדרך סלולה למטה, לפי טבעו של עולם, כמבואר לעיל.

לכן, מזמינה אסתר את המן ביחד עימה. דבר זה נותן להמן את תחושת הסיפוק, כי כעת עומד הוא לשלוט לא רק בענייני המדינה אלא אף בענייני המשפחה של המלך וביתו. זוהי תחושה של פסגה - וממנה נסללת הדרך למטה. מעתה, מובן מדוע טורחת אסתר להביא את המן שוב ושוב - קרוב יותר לפסגה, שהרי זוהי דרכו של בנימין - להוביל את עמלק עדי אובד.

רק קוץ אחד מונע את המן מלהגיע לשיא, שהוא רומו של גלגל וגם תחילת ירידתו הימנו. זהו מרדכי שאינו כורע ואינו משתחוה. בגלל פרט שולי זה - המן אינו בפסגה ומציין: ו"כל זה איננו שווה לי". משום כך מתייעץ המן עם זרש אשתו, מה לעשות כדי להגיע לקצה קצה של הפסגה, בשאיפתו להשיג תהילת עולם מושלמת. זרש מיעצת לו לפתור את הבעיה היהודית ע"י "עץ גבוה חמישים אמה". התשובה הניתנת לו היא - להכין עץ ולתלות את מרדכי.

דא עקא שברגע שהעץ מוכן - ומרדכי לא מהווה בעיה - המשמעות היא שהמן סולל את הדרך - לנפילתו שלו. המן סבור היה כי ע"י העץ הוא מכשיר את הדרך - לעלייתו למעלה ולנפילת מרדכי. על כך אומרת הגמרא "לו הכין", כי למעשה יש בהכנת העץ הגבוה משום הכשרת הדרך - לנפילתו הוא ולאובדנו.² רעיון זה גם מבהיר את שמו של היום הזה, המעיד כידוע על מהותו. "על כן, קראו לימים האלה פורים - על שם הפור" (אסתר ט, כו). "כי המן בן המדתא האגגי צורר כל היהודים חשב על היהודים לאבדם והפיל פור הוא הגורל להומם ולאבדם".

וכי זוהי מהותו של היום? הן מדובר בארוע שיש בו גזירה נוראה, אשר בחדס ה' ניצלנו מפניה. יש כאן מלחמת ישראל בעמלק. זוהי מהות היום. לעומת זאת, האופן שבו בחר המן בתאריך שבו תבוצע הגזירה, היא לכאורה

2 בהקשר זה מענין הוא הסיפור המיוחס לאדמו"ר הזקן מחב"ד, אשר שאל בילדותו מדוע היה העץ שהכין המן בגובה ג' אמה דווקא? והשיבו לו כי כאשר מגיעים לשער הנ' - שזוהי השגת המדרגה של שערי תומאה - או אז באה הנפילה של הרשע. והם הם דבריניו דלעיל.

פרט שולי לגמרי. מדוע מסמל דווקא ענין הגורל את מהותו והגדרתו של היום? והתשובה ברורה היא. פור וגורל - הם אות לגלגל העולם המסתובב והולך לו ואינו צועד במישור.

המונח "פורים" מסמל אפוא את מהותו של היום, את מהות המאבק בין תפיסתו של עמלק לתפיסתו של בנימין. את האידאולוגיות ההפוכות שעמדו בבסיס ההתמודדות ההיסטורית הזו. המן כיוון לחודש שבו נפטר משה. הוא לא ידע שבאותו יום משה גם נולד, כי ביהדות אין מישור אלא מעגליות. גלגל הסובב והולך לו ואנו עליו.

הארוע כולו מסומל אפוא בביטוי של "ונהפוך הוא". ביטוי זה חורג מן העובדה שגזירה רעה נהפכה לשמחה והרע עצמו הפך לטוב. ביטוי זה מבטא את העובדה שאנו בני האדם לא רואים לעולם דברים כהווייתם כי הם מתהפכים כגלגל - ואין טוב בלא רע ואין רע בלא טוב, והכל בידי שמים, ומוכן לנו רק ברטרופקט ובראייה כוללת.

רעיון זה, של המעגליות בעולמנו, מבהיר באופן יפה את מגילת אסתר, והוא נכון בספקטרום רחב של ארועים. נעבור מכאן להרחבת המעגל ולעיון בסוגיה נוספת, שהיא מעיקרי האמונה:

בגמרא במסכת תענית ל, א מצינו: "אמר רבי אלעזר, עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר "ואמר ביום ההוא, הנה אלוקינו זה קוינו לו ויושיענו, זה ה' קוינו לו, נגילה ונשמחה בישועתו".

מהו המסר הטמון במחול זה, שבו יושב הקב"ה והצדיקים סביבו? מהו המחזה המיוחד הנגלה לנגד עיניהם של הצדיקים, שעליו מורים הם באצבע ואומרים "זה ה'?"

בגמרא במסכת פסחים דף נ, א מצינו: "אמר רבי אחא בר' חנינא, לא כעולם הזה העולם הבא. העולם הזה, על בשורות טובות אומר: ברוך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר: ברוך דין האמת, לעולם הבא - כולו הטוב והמטיב".

ומקשה הצ"ח, וכי יהיו לעתיד לבוא בשורות רעות שעליהן נברך "הטוב והמטיב"? ואם כלפי העבר קא עסקינן, מדוע נקבע כי עתידות הברכות להשתנות בגין מה שחווינו עד לאותה העת ואשר היה בגדר בשורות רעות?

משיב על כך הצ"ח, באמצעות רעיון ששמע לדבריו בילדותו מהמוכיח המפורסם מוה"ר אפרים זצ"ל, מגיד בעיר בראד, "ואמר הוא המנוח ז"ל, דכתיב (ישעיהו יב, א) "אורך ה' כי אנפת ב". ונשאלת השאלה, כיצד זה ניתן להודות על עונש? לפי ש"מעליון לא תצא הרעות", שאין דבר רע בא מהקב"ה והכל הוא לטובה. אפילו הפורענות שבאה על האדם אינה רעה, אבל טובה - לזכך אותו ולהכניע יצר הרע שבקרבו ולטהר הנשמה שיזכה לעולם שכולו טוב. אלא

שהאדם בעולם הזה אינו מבין הדבר לאשורו ונדמה בעיניו כאילו הוא רעה. כמו החולה שעושיין לו תחבושת ויש לו יסורים והחולה השוטה צועק להסיר התחבושת, אבל החכם סובל בשמחה, וכן הוא יסורי הרשעים - הם התחבושות. אמנם, אחר מותו שרואה ומבין הטוב האמיתי, וכמו כן לעתיד לבוא כשנזכה לזה במהרה, יאמר ביום ההוא: "אודך ה' כי אנפת בי", שנותן הודאה לשעבר על שהתאנף בו הקב"ה לפי שעה - להיטיבו באחריתו. וזוהי כוונת המאמר: "כאן, בעולם הזה אומר על בשורות רעות ברוך דיין האמת, שסובר שזהו מצד מידת הדין. ולעולם הבא - כולו הטוב והמטיב. פירוש, שיראה למפרע שכולו היה מידת טובה, והיה לו לברך על הכל הטוב והמטיב".

כלומר, אנו הרואים דברים בראיה מישורית - סבורים כי ענישה גורמת לנו רעה. ואולם, בראיה לאחור, ברטרופקטיבה, נראה כי בחשבון השמימי הכולל לא נעשתה עימנו רעה והענישה היתה לטובתנו. על כן, לעתיד לבוא לא נברך על הרעה שמצאה אותנו "ברוך דיין האמת", בבחינת דין, אלא "ברוך הטוב והמטיב" - בבחינת חסד ה' עימנו.

ואכן, ראיית מכלול של דברים והשלמת המעגל כך שתראה תמונה שלמה, חיוניים הם להבנת אמיתם וטיבם של ארועים. בהקשר זה מצינו בספרו של הרמח"ל, דעת תבונות סימן קכח: "ובאמת תראה, שגם במעשים אין רע נמצא בעולם אלא בחלקי הדברים טרם התחברם להשלמת הדבר, אך אין דבר מושלם שיהיה רע". וזה כיון שידענו שכל מה שהקב"ה עושה הוא אך טוב מאד.

הנה, מה שנראה חסר בצד אחד, באחד מתנאי הדברים, נשלם החסרון ההוא בתנאי אחר שמשלים בעדו, ולא היה החסרון ההוא אלא מפני שלא נשלם הדבר ההוא בכל תנאיו. וכיון שישתלם - ודאי הוא טוב.

ודבר זה מתאמת מן המעשה עצמו שהוא כך, והמעשה הכללי שהוא סיבוב העולם, יתברר הדבר שגם הוא כך בסוף הכל, בזמן שתתקיים הבטחת "אודך ה' כי אנפת בי", כי אז יהיו נגמרים כל חלקי המעשה, והנה, היא המעשה אך טוב באמת".

כלומר, רק לאחר שנגלה לעינינו מכלול שלם - ניתן לרדת למהותו של מעשה ואז מובן כי טוב הוא ואין בו עונש, אלא חסד והטבה של הקב"ה עם בריותיו.³

המחשה ידועה לדברים אלו מצויה במסכת ברכות דף ס, ב "אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר, וכן תנא משמיה דרבי עקיבא, לעולם יהא אדם רגיל

3 מכיוון שכך מבהיר הרמח"ל בדעת תבונות סימן קע: "והנה, ביום הדין הגדול יפרוש הארון ברוך הוא את השמלה לעיני כל היצור, מכל מה שנעשה מיום ברוא אלוקים אדם על הארץ עד היום ההוא, ויראה יושר משפטו בכל מעשה ומעשה - קטון וגדול".

לומר 'כל דעביד רחמנא לטב עביד', כי הא דרבי עקיבא דהווא קא אזיל באורחא (ר' עקיבא הלך בדרך) מטא להווא מתא (הגיע לעיר) בעא אושפיזא (ביקש מקום להתארח בו) לא יהבי ליה (לא נתנו לו) אמר "כל דעביד רחמנא לטב" (אמר, כל מה שעושה הקב"ה - לטוב נעשה). אזל (הלך) ובת בדברא (לן במדבר), והוות בהדיה (והיו עימו) תרנגולא וחרמא ושרגא (תרנגול, חמור ונר). אתא זיקא כבייה לשרגא (באה הרוח וכיבתה את הנר), אתא שונרא (בא חתול) אכליה לתרנגולא (ואכל את התרנגול) אתא אריה (בא אריה) אכליא לחמרא (טרף את החמור של ר' עקיבא) אמר - כל דעביד רחמנא-לטב. ביה בלילה (בו בלילה) אתא גייסא (בא גייס של צבא זר וכבש את העיר).

אמר להו (אמר ר' עקיבא) לאו אמרי לכו (וכי לא אמרתי לכם) כל מה שעושה הקב"ה הוא הכל לטובה⁴.

כלומר, מכיון שר' עקיבא לא לן בעיר, ומכיוון שבעלי החיים שעומו מתו ולא הרעישו ואף הנר כבה - לא גילו אנשי הגייס הרומי את ר' עקיבא, לא פגעו בו לרעה והוא ניצל.

בשעת מעשה - היה בכל אחד ואחד מארועים אלו כדי למרמז ולהוות אות למידת הדין. ר' עקיבא, שלא ידע את העתיד, נתקל ברוע אנושי עת שסרכו לארח אותו והוא נאלץ לישון בחוץ במדבר. הוא נתקל ברוע של רוחות הטבע, עת שהמעט שהיה עמו כדי מחייתו - אכזר. אבל, בדיעבד, עת שמסתכלים על התמונה כולה, מסתבר כי לא ענישה ודין היתה כאן, אלא חסד ורחמים והטבה גדולה של הקב"ה עם בריותיו.

על זה נאמר "רבים מכאובים לרשע והבוטח בה' חסד יסובבנו" (תהלים לב, י) - האמונה והבטחון בה' אינם מחייבים לגרוס כי אכן תוצאותיו של מעשה מסוים יהיו עפ"י שאיפות עושהו, שהרי המציאות היא לעתים מרה וקשה. אבל, הבטחון בה' היא האמונה כי מה שה' עושה - נעשה בסופו של יום לטובת האדם וחסד עושה עימו הקב"ה במעשה זה, גם אם לכאורה יש בו משום ענישה⁵. אמונתנו היא כי בסוף המעגל - כשהתמונה מושלמת לה במלואה - מתברר הדבר כי היה בדברים מן החסד.

דבר זה מובהר עוד יותר עת שמעיינים במהות שמו של הקב"ה - 'הויה' שהוא שם של רחמים.

בשולחן ערוך אורח חיים סימן ה נפסק כי בעת שמזכיר אדם שם הויה יכוון בכתבתו ל- היה, הוה ויהיה. כי כאשר נשלם מעגל הזמן והסיבוב שלם הוא -

4 בדומה לכך ראה תענית דף כא, א ביחס ל"נחום איש גז"ו, שהיה רגיל לומר על כל דבר "גם זו לטובה".

5 בדומה לכך ראה: הרב אברהם ישעיה קרליץ (ה"חזון איש") בספור אמונה ובטחון פרק ב.

ברור לחלוטין כי העבר וההווה לאו דין היו, אלא רחמים וחסד של הקב"ה, שהוא רחום וחנון ורוצה רק להיטיב עם בריותיו. בהתאם לכך מובן הוא הפסוק "שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד". לאמור, מידת הרחמים (ה') ומידת הדין (אלוקינו) - בראיה כוללת של עבר והווה עתיד (י-ה-ו-ה) - אחד הם, שהרי אין דבר נעשה בעולמנו בלא השגחה פרטית של ה', שתכליתה להיטיב עם האדם ולהביאו אל תכלית אושרו ובריאיתו. זהו בסיס האמונה היהודית.⁶

מכיוון שכך, מובן מדוע עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, שהרי לעתיד לבוא תם ונשלם המעגל וכל צדיק שהאמין בה' יוכל להצביע באצבע ולהראות כי בראיית המכלול כולו נמצא כי צדק כל חייו עת שחי באמונתו. וכי הדין אינו ענישה אלא הטבה ורחמים. המחול מסמל אפוא את השלמת המעגל מתחילתו של דבר ועד סופו, והקב"ה יושב באמצע, במרכזם של דברים, שהרי הוא הטעם לכל סיבה ומסובב.

אנו סבים סביב הקב"ה וקשורים בטבורנו לעילת כל העילות, וכל צדיק יוכל להורות באצבע "ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו - (דין) זה, קיווינו לו ויושיענו" - הוא הוא שהושיע אותנו ע"י ענישתו "זה ה' קיווינו לו" - זו למעשה אינה מידת הדין אלא זהו - ה' - מידת הרחמים והחסד.

בהתאם לכך גם מובנת הגמרא במסכת ברכות ד, ב: "אמר רבי יוחנן, מפני מה לא נאמרה נון באשרי? מפני שיש בה מפתן של שונאי ישראל, ככתוב "נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל"... אמר רב נחמן בר יצחק אפילו הכי (למרות זאת) חזר דוד וסמכן ברוח הקודש, שנאמר (תהלים קמה, יד) סומך ה' לכל הנופלים".

האות נ' מסמלת אפוא נפילה ועת צרה, והאות ס' מסמלת סמיכת הנופל וישועתו. יושם אל לב: האות נ' היא חצי עיגול, וס' היא עיגול שלם.

כל עוד הסיבוב לא שלם והמעגל לא נסגר - לא מבינים אנו את הארוע והוא נראה כארוע של דין ונפילה. אבל הס' - השלמת העיגול מלמדת כי מדובר ברחמים ובהטבה עם אדם, ישועה, סמיכת הנופל. הרי לנו אפוא מהלך הנוגע ליסוד האמונה ומושגת אף הוא על מוטיב זה של המעגליות בחייו של אדם. הנה כי כן, עקרון זה, של המעגליות בחייו של אדם, עקרון בסיס הוא בהשקפת

6 דומה כי זהו המסר הטמון במנהג לכסות את העיניים בעת אמירת "שמע ישראל"; כדי לסמל כי ה' נראה לנו כאלוקינו, והרחמים נראים לנו כדין רק כי עינינו טחו מלראות את העתיד ובהווה לא נגלית לעינינו תמונה שלמה. אך אמונתנו היא כי "ה' אחד", וכי דין ורחמים מסמלים הוויה אחידה ושלמה. ראייה של מכלול שלם תראה בעליל כי גם הדין - הטבה ורחמים היו בו מצד הקב"ה עם בריותיו.

7 ראה: "בני יששכר" כסלו טבת מאמר ד סימן ב המבאר כי "נס" מהווה מצב שבו את ה-נ' - נפילה, הופך הקב"ה ל-ס' סמיכת נופלים וישועה. וזוהי משמעות המונח "נס".

העולם היהודית ולפיו אין אדם יכול לצפות את העתיד, שכן התופעות בעולמנו אינן מישוריות וכולנו נעים על פני מעגל גדול, שאת סופו איננו רואים, כפי שאדם המטפס בראש גבעה אינו רואה את אשר נעשה מעברה השני של פסגת ההר.

עקרון בסיס זה הוא חוט שני השזור בסוגיות רבות והבנתו חיונית היא לשם ירידה לשורשן של תופעות רבות והוספת מימד של עומק לעיון בספרות חז"ל, בסוגיות שונות.